

Politechnika Krakowska

Wydział Architektury

Katedra Urbanistyki i Architektury Struktur Miejskich A-9

Dr hab. inż. arch. KINGA RACÓN-LEJA, prof. PK

Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej im Tadeusza Kościuszki

Katedra Urbanistyki i Architektury Struktur Miejskich

Adres: ul. Podchorążych 1, 30-084 Kraków, tel. kom. +48-606-345455

Kraków 29.11.2022

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr inż. arch. Tomasza Krystkowskiego

pt. „*Studium zaniedbań w kształtowaniu centralnych przestrzeni Łodzi w kontekście powojennych wizji i projektów urbanistycznych z lat 1945-1989*” wykonanej pod kierunkiem

promotora: dr hab. inż. arch. Jacka Wesołowskiego, prof. Politechniki Łódzkiej

promotora pomocniczego: dr inż. arch. Moniki Marii Cysek-Pawlak

na Politechnice Łódzkiej, Wydziale Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska w Instytucie Architektury i Urbanistyki

1. Podstawa opracowania

Podstawą recenzji przedmiotowej rozprawy doktorskiej jest zlecenie Dziekana Wydziału Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska Politechniki Łódzkiej prof. dr hab. inż. Dariusza Gawina, z dn. 28.10.2022 r. zgodnie z *Ustawą o stopniach i Ustawą o stopniach i tytułach naukowych oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki*, Dz. U. nr 65 poz. 595 z dnia 14 marca 2003 r. z późniejszymi zmianami (tekst jednolity na podstawie Dz. U. z 27.09.2017 r. poz. 1789) i *Rozporządzenia MNiSzW w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzenia czynności w przewodach doktorskich, w postępowaniu habilitacyjnym, oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora* z dnia 26.09.2016 r., Dz. U. z 30.09.2016 poz.1586.

2. Ocena części formalnej rozprawy doktorskiej

Rozprawa doktorska Pana mgr inż. architekta Tomasza Krystkowiaka pt. „*Studium zaniedbań w kształtowaniu centralnych przestrzeni Łodzi w kontekście powojennych wizji i projektów urbanistycznych z lat 1945-1989*” złożona została w formie obszernego manuskryptu zwanego w formacie A-4, obejmującego 492 strony.

Tekst podzielono został na 5 głównych rozdziałów, część merytoryczną zamknięto na 464 stronie maszynopisu. Pracę opatrzone 826 przypisami. Całość została starannie opracowana graficznie, zobrazowana ilustracjami, w tym materiałem źródłowym. Struktura pracy jest przejrzysta.

- Rozdział 1 – „Wstęp” (str. 11-38) obejmuje uzasadnienie wyboru tematu, tezę, cele, zakres opracowania, materiały, metodykę, stan badań, możliwe kryteria oceny przestrzeni, wybrane kryteria oceny przestrzeni i opis struktury pracy.
- Rozdział 2 (str. 39-168) podzielono na zagadnienia teoretyczne dotyczące „Przestrzeni miejskiej” i studialne z zakresu „Problemu kształtowania przedwojennej przestrzeni miejskiej Łodzi do 1945 r.”
- Rozdział 3 (str. 169-235) poświęcony został „Powojeńnym próbom naprawy, rozwoju i przekształceń w kontekście wielkomiejskich ambicji Łodzi”. Składa się on z trzech podrozdziałów. Pierwszy pt. „Miasto z wieloma problemami. Obraz i stan Łodzi oraz jej przestrzeni po zakończeniu II wojny światowej w kontekście potrzeb mieszkańców” wprowadza w problematykę. Dwa kolejne podrozdziały konfrontują intencje planistyczne - „Wyobrażenia rozwoju, rozbudowy i przekształceń miasta zwarte w oficjalnych planach, studiach rozbudowy, przebudowy i zagospodarowania przestrzennego” z pragnieniami mieszkańców „Wyobrażenia rozwoju, rozbudowy i przekształceń Łodzi widziane oczami mieszkańców”.
- Rozdział 4 (str. 235-316) prezentuje „Projekty przekształceń centralnych obszarów Łodzi”, z podziałem na poszczególne strefy/podrozdziały – „Centrum miasta”; „Centra dzielnicowe. Bałucki Rynek i Plac Niepodległości”; „Place miejskie. Plac Wolności, Plac Zwycięstwa, Plac 9 Maja”; „Gmachy Publiczne. Filharmonia, Teatr Narodowy, Galeria Sztuki, Nowy Ratusz, Centrala Tekstylna”.
- Rozdział 5 (str. 451-464) „Podsumowanie i zakończenie” odnosi się do „Głównych problemów przestrzeni miejskiej Łodzi końca lat 80. XX wieku”, jak również poświęcony został „Weryfikacji tez badawczych”.

Na końcu dysertacji zamieszczono starannie opracowany i rozbudowany spis pozycji bibliograficznych z podziałem na następujące kategorie: książki (71 pozycji), rozdziały z książek i prac zbiorowych (33 poz.), czasopisma naukowe i branżowe (82 poz.), artykuły i notki prasowe (102 poz.), opracowania i materiały pokonferencyjne (10 poz.) i inne (33 poz.), film (1 poz.), źródła internetowe (11 poz.), archiwa (5 poz.), zbiory prywatne (4 poz.). Zamieszczony przez Autora zbiór, precyzyjnie odniesiony został do problematyki urbanistyczno-architektonicznej Łodzi, sam w sobie stanowi interesujący zasób – obejmujący w całości usystematyzowanych i skategoryzowanych 351 źródeł.

Bibliografia obejmuje, ze względu na charakter podejmowanej w rozprawie problematyki, głównie pozycje polskie, w tym najnowsze (z 2022 r.). Autor sięgnął również do trudnodostępnej literatury źródłowej – w tym czasopism datowanych od 1933 roku i notatek prasowych z których najstarsza pochodzi z 1916 r. W pracy znalazło się 6 tabel opracowanych przez Autora.

W dysertacji zamieszczono także 239 ilustracji. Zasób ilustracyjny został precyzyjnie udokumentowany, pokazuje żmudną materię pracy i poszukiwań, odnosząc badania do konkretnych opracowań projektowych. Opis ilustracji, pisany drobnym drukiem, zajmuje 13 stron (476-489 str.). Staranność opracowania zbioru zasługuje na podkreślenie. Opis poszerzono o komentarze Autora - stanowiące szczegółowy opis ujęcia, aktualnych nazw ulic i niekoniernie widocznego kontekstu.

Można pewno wyrazić żal, że nie znalazły się w opisach pod zdjęciami. Na końcu pracy zamieszczono streszczenie w j. polskim i angielskim.

Praca jest napisana językiem przejrzystym, dobrze się ją czyta. Pomimo swojej objętości, nie zauważa się nadmiaru dygresji – całość wywodu jest merytoryczna. Autor poprawnie konstruuje zarówno tok myślowy, jak i częściowe oraz końcowe wnioski. Sposób prowadzenia narracji przez Autora należy docenić jako element o niewątpliwej wartości naukowej, w przypadku publikacji pracy czytelny również dla osób nie związanych z problematyką urbanistyczną.

Autor w przekonujący sposób dowodzi swojej znajomości warsztatu naukowego. Przyjęta przez Niego struktura pracy pozwoliła na systematyczne i logicznie uporządkowanie badanej problematyki. Sposób konstrukcji dysertacji jest prawidłowy, uwzględnia stosowny dla przedmiotu zakres badań i spełnia cechy rozprawy doktorskiej.

3. Ocena części merytorycznej rozprawy doktorskiej

W zakresie merytorycznym praca spełnia warunki przynależności do dyscypliny naukowej – *architektura i urbanistyka*. Prezentowany materiał ma charakter monograficzny – poświęcony głównej problematyce badań nad myślą urbanistyczną obszarów śródmiejskich Łodzi w okresie 1945-1989.

Rozdział 1. W zakresie merytorycznej budowy pracy, pierwszą hipotezę badawczą podnosi już sam tytuł, którym jest – *Studium zaniedbań w kształtowaniu centralnych przestrzeni Łodzi (...)*. W nakreślonej głównej tezie pracy Autor stwierdza, że „*pomimo anachroniczności rozwiązań i form część założeń i idei zawartych w dawnych wizjach i projektach jest nadal aktualna, ponieważ wiele istniejących od dawna problemów przestrzennych miasta nie zostało rozwiązanych do tej pory*”. Dla swojej pracy wyznacza kilka celów badawczych w zakresie (m.in.), który zdaniem Recenzenta można przypisać do zagadnień z zakresu studiów urbanistycznych śródmieścia Łodzi w tym (parafrazując): wskazanie obszarów problemowych, które są wynikiem rozpoczętych w latach powojennych procesów; analiza aktualności i możliwości aplikacji tych planów i idei; przybliżenie dorobku łódzkich architektów, urbanistów i planistów; analiza ewolucji poglądów i zmian koncepcji. Wśród celów, w opinii Recenzenta, znajdują się również te popularyzujące problematykę przestrzenną - jak zwrócenie uwagi na jakość przestrzeni, która wpływa na budowanie tożsamości mieszkańców z miastem i na problemy kluczowe dla przestrzeni miasta.

Zakres pracy jest poprawnie wyznaczony tak obszarowo – w ramach tzw. Strefy Wielkomiejskiej Łodzi¹, jak i merytorycznie oraz czasowo – uwzględniając archiwalne projekty i wizje z lat 1945-1989.

Badania oparto, co stanowi niezwykle ważny element oceny tej pracy, na materiałach źródłowych, archiwalnych. Praca prezentuje dorobek pracowni, w tym m.in. „Miastoprojekt-Łódź”, „Inwestprojekt”, Miejskiej Pracowni Urbanistycznej, Biura Programowania i Projektowania Rozwoju Łodzi. Praca opiera się na badaniach materiałów źródłowych pochodzących z zasobu archiwów dzielnicowych delegatur UM Łodzi, Archiwum Państwowego Miasta Łodzi, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Zarządu Głównego SARP w Warszawie. Część z nich stanowiła materiały źródłowe pierwotne, nie publikowane wcześniej, często już niekompletne. Źródła te zweryfikowano z

¹ jej definicja mogłaby zostać przeniesiona z przypisu do podstawowych definicji

materiałem prasowym branżowym takim jak „Architektura”, „Miasto”, „Przegląd Budowlany”, jak również z prasą codzienną w tym „Głosem Robotniczym”, „Dziennikiem Łódzkim”, tygodnikiem „Odgłosy”. Autor dotarł również do wydawnictw pokonkursowych i konferencyjnych Towarzystwa Urbanistów Polskich, Instytutu Urbanistyki i Architektury, Stowarzyszenia Architektów Polskich czy Miastoprojektu-Łódź. Niezwykle cenny materiał wniosły do pracy zachowane w prywatnych domach projekty. Tutaj docenić należy również przeprowadzenie przez Autora wywiadów z wciąż żyjącymi autorami projektów. Badania objęły również szereg dokumentów planistycznych. Autor wzbogacił badania o studia fotografii archiwalnych sięgając do wielu zasobów cyfrowych – w tym polskich, niemieckich, państwowych i prywatnych, a także do tych które nie były jeszcze publikowane – a do których udało mu się żmudną pracą dotrzeć.

Metoda objęła analizę pod kątem wyznaczonych przez Autora projektów (zrealizowanych i nie) urbanistycznych i architektonicznych. Usystematyzowano badania adresując je do wybranych przez Autora kluczowych miejsc w obszarze Strefy Wielkomiejskiej Łodzi. Samo wyznaczenie tych obszarów wydaje się wartościowym elementem pokazującym przestrzenie dla których planowano przekształcenia (II. 1.4.1). Dalszym elementem badań była kwerenda i weryfikacja projektów, która doprowadziła do stworzenia listy projektów dla finalnie wyłonionych 8 miejsc i obszarów uporządkowanych w 4 grupy problemowe: centrum miasta, centra dzielnicowe, place miejskie i gmachy publiczne. Wyniki pracy podsumowano. Dodatkowym elementem pracy jest zarys przedwojennego kontekstu i problematyki omawianych miejsc i obszarów – zamieszczony w Rozdziale 2.

Stan badań jest poprawnie zbudowany - obejmuje starsze pozycje, jak również te najnowsze – w tym *Monografia miasta* z 2009 i *Atlas Historyczny miasta Łodzi* z 2022 Łódzkiego Towarzystwa Naukowego. Oczywiście można zastanawiać się nad jego poszerzeniem. Problematyka badań nad dorobkiem architektury i urbanistyki polskiej z okresu 1945-1990 pojawia się również w najnowszych badaniach, np. Agnieszki Wiktoruk² w odniesieniu do Miastoprojektu-Szczecin (obroniona w 2021r.), czy Anny Cymer³ dokumentującej polską architekturę z tego okresu i in. Prace te mogłyby być źródłem odniesienia dla badań analogicznych ośrodków miejskich. Fakt, że publikowane są teraz, z jednej strony utrudnił możliwość odniesienia dla finalizowanych jak mniemam badań Autora – z drugiej strony wskazuje na aktualność przeprowadzonej kwerendy.

Kolejnym elementem systematyzacji badań jest podrozdział poświęcony psychologicznym kryteriom oceny przestrzeni, stanowiącym krótki teoretyczny wywód zamknięty autorskim zestawieniem porównawczym grup potrzeb A. Maslow’a i M. Max-Neef’a. Analiza interesująca, można oczywiście zastanawiać się czy te potrzeby można współcześnie zaktualizować? Można również postawić pytanie - na ile klasyfikacja ta znajduje swoje odzwierciedlenie w ramach dalszych badań?

² A. Wiktoruk (2020), *Projekty i realizacje architektów zatrudnionych w państwowym Biurze Projektowo-Badawczym Budownictwa Ogólnego MIASTOPROJEKT-Szczecin w latach 1949-1989. Próba oceny w kontekście osiągnięć architektury polskiej II połowy XX wieku*, praca doktorska na Wydziale Budownictwa i Architektury Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie, promotor: dr hab. inż. arch. Krzysztof Bizio, prof. ZUT.

³ A. Cymer (2020), *Architektura w Polsce 1945-1989*, Wyd. Centrum Architektury.

Jakość i atrakcyjność przestrzeni to kolejny element teoretycznego wstępu odnoszący się m.in. do klasyki teorii architektury – w tym C.Sitte, I. Cerdy, I. Drexlera, J. Jacobs, K. Wejcherta, K. Lyncha, Ch. Aleksandra, czy bardziej współczesnych idei *placemaking*, *Project for Public Spaces* i in. Finalnie Autor wyróżnia szereg cech jakości przestrzeni, w tym m.in. witalność, poczucie miejsca, dopasowanie, dostępność, kontrola, penetrowalność, różnorodność, czytelność, solidność, adekwatność wizualną, bogactwo, personalizację. Część z tych cech wpleciona zostaje później w kryteria oceny.

Finalnie stworzone zostały dwa główne kryteria oceny przestrzeni w odniesieniu do analizowanych w pracy przypadków: aspekty wizualne i aspekty funkcjonalne. Kryteria te uzupełniono (może trochę marginalnie) o wymiar percepcyjny i społeczny.

1. Wymiar wizualny obejmuje m.in. – formę przestrzenną, kompozycję, relacje przestrzenne, jakość architektury obudowującej, wyposażenie przestrzeni. Można zastanawiać się czy wymiar ten nie powinien pozostać nazwany po prostu *przestrzennym*;
 2. Wymiar funkcjonalny odnosi się m.in. do funkcji budynków, obsługi komunikacyjnej, współczynników urbanistycznych;
- (bez numeracji) Wymiar percepcyjny – odnoszący się m.in. do wymiaru symbolicznego i roli społecznej.

R o z d z i a ł 2. Niezadowolający stan przestrzeni publicznych miasta Łodzi staje się punktem wyjścia do dalszych elementów badań Autora. Tutaj celem jest przedstawienie, jakie fizyczne elementy składają się na miejską przestrzeń i mają wpływ na jej atrakcyjność i jakość. Finalnie stworzona autorska lista ma stanowić punkt oceny dla przestrzeni miejskiej Łodzi przed 1945 rokiem. Szkoda, że ten element nie został opisany wcześniej w metodzie – ułatwiając przebrnięcie przez złożony wywód dysertacji. Rozdziały 2.1.1 i 2.1.4 wykazują najmniej związków z meritum pracy, niepotrzebnie zdaniem Recenzenta odciągający czytelnika od głównych wątków. Elementy prezentowane tutaj, sięgają do znanych teorii architektury i urbanistyki, odnoszą się do takich elementów strukturalnych jak: plan miasta i jego wpływ na przestrzeń, wyróżniające się obszary – centrum i śródmieście, place i ulice oraz ich wyposażenie i finalnie budynki i gmachy.

Ten ostatni podrozdział (budynki i gmachy) budził najwięcej wątpliwości Recenzenta w zakresie wprowadzenia go do przedmiotu rozprawy. Autor tłumaczy wprowadzenie elementów architektonicznych do pracy, jako istotnych urbanistycznie dominant (formalnych i funkcjonalnych), a także elementów dopełniającego strukturę.

W podsumowaniu Autor wyróżnia własną typologię, choć wydaje się, że nie odbiega ona zbyt wiele od typowych klasyfikacji urbanistycznych. W ramach 9 elementów fizycznej formy miasta wymienia:

1. Place o zróżnicowanej formie i pełnionej funkcji oraz odpowiednim wyposażeniu;
2. Ulice o zróżnicowanej formie i pełnionej funkcji;
3. Czytelne, ale różnie ukształtowane pierzeje uliczne i placowe;
4. Osie, perspektywy widokowe itp.;
5. Położone w odpowiednim kontekście przestrzennym charakterystyczne gmachy o zróżnicowanej formie i funkcji;
6. Akcenty przestrzenne;
7. Mała architektura i inne elementy wyposażenia przestrzeni miejskich;
8. Tereny zielone i zieleń miejska;

9. Racjonalne zagospodarowanie terenów (obudowa i zabudowa kwartałów).

Podrozdział dotyczący przedwojennej przestrzeni miejskiej Łodzi to rys historyczny rozwoju przestrzennego od lat 20. XIX wieku do lat 30. XX. Autor krytycznie odnosi się do prezentowanych wątków, słusznie wskazując że uwarunkowania te mają wpływ na późniejszy rozwój przestrzenny, jak również determinują współczesny rozwój miasta. Rozdział ten ujawnia dużą pasję badawczą Autora, przejawiającą się w próbach pogłębienia i analizy poszczególnych elementów układu planistycznego poszczególnych osad, a przede wszystkim Starej Łodzi, Nowego Miasta i Łódki. Wskazując m.in. na rozległość przestrzenną, niespójność struktury i in. Pojawiają się tutaj własne analizy porównawcze kwartałów (II. 2.2.2, 2.2.3). Zamykając rozdział Autor słusznie zauważa, że zasadniczym problemem układów lokacyjnych osad przemysłowych była wielkość kwartałów i ich podział parcelacyjny dostosowany do pierwotnej funkcji rękodzielniczo-rolniczej. Dodatkowym mankamentem układu była rzadka siatka pozbawionych hierarchii ulic i niewystarczająca liczba miejsc o publicznym charakterze. Autor zwraca uwagę na brak ogólnego planu, który regulowałby i koordynował proces rozwoju przestrzennego Łodzi do II wojny światowej. Podkreśla niewykorzystany potencjał dalszego rozwoju, dla integrowania i uatrakcyjniania przestrzeni miasta, w tym przywołuje śmiało koncepcje międzywojenne (m.in. M. Michalskiego, T. Tołwińskiego), i inne propozycje kształtowania okolicy dworca Fabrycznego, koncepcje placów czy ulic.

Oryginalne rysunki planów, koncepcje architektoniczne i urbanistyczne stanowią cenny materiał archiwalny. Ten okres do 1945 roku (jak nadmienia sam Autor) również domaga się szczegółowego opracowania i przywołania. Może właśnie niniejsza Dysertacja tą funkcję pełni. Autor dopełnia opracowanie własnymi analizami skali i układu placów (przekroje Placu Wolności, Wodnego Rynku, skrzyżowania al. Kościuszki z ul. Bandurskiego), bada stopień zabudowy posesji frontowych wzdłuż wybranych ulic (Tabela 2.2.1), całość uzupełnia o plany sytuacyjne. W zakresie budynków istotnych dla układu urbanistycznego prezentuje wybrane budynki w pierzejach i narożniki, budynki na placach (w tym propozycje konkursowe), kreśli proponowane lokalizacje (Teatru Wielkiego, dworca, teatru Apollo), budynki zamykające perspektywę widokową ulic, a także wspomina o budynkach w *miejskiej nicości*.

Widać tutaj pasję badacza, krytyczne spojrzenie na ówczesne projekty – a nie jest to jeszcze główny obszar badań Dysertacji. Część 2.2 poświęcona rozwojowi przestrzennemu i koncepcjom projektowym dla miasta to niezwykle obszerny rozdział – który mógłby stać się elementem osobnego przewodu – obejmuje bowiem aż 92 strony! (str. 75-167). W podsumowaniu określa i podsumowuje uwarunkowania urbanistyczne dla kształtowania Łodzi przed 1945 r.⁴ w odniesieniu do zakreślonych wcześniej 9 elementów fizycznej formy miasta. Stanowią one poniekąd punkt wyjścia do zasadniczej części opracowania.

R o z d z i a ł 3 stanowi wprowadzenie do głównego trzonu pracy. Autor prezentuje tutaj *Powojenne próby naprawy, rozwoju i przekształceń przestrzeni miasta w kontekście wielkomiejskich ambicji Łodzi*. Słusznie rozpoczyna pracę od skutków II wojny światowej, w zakresie zniszczeń, nieodwracalnych zmian narodowościowych i skutków, które wojna przyniosła. Zabrakło tutaj może

⁴ Błąd literowy na str. 162 „przed” 1945 zamiast „przez”.

przywołania opracowania J. Baranowskiego z zespołem w zakresie *Strat wojennych Łodzi (...)*.⁵ Tragedia wojenna, utrata i gehenna 200 tys. łódzkich Żydów - to jak słusznie zauważa Autor – koniec miasta wielonarodowego. Trudne warunki bytowe, deficyt mieszkań i towarzyszącej infrastruktury technicznej dobrze zobrazowuje zestawienie Autora pokazujące znaczne dysproporcje w wyposażeniu budynków w latach 1931-60 (Tabela 3.1.1). Problemy transportowe, zagrożenie bezpieczeństwa, deficyt w zakresie edukacyjnym (brak uczelni wyższych), niedoinwestowanie w zakresie kultury, przestrzenne wrażenie „niedokończenia” wątków urbanistycznych, mieszanka form architektonicznych – to tło dla powojennych projektów urbanistycznych i architektonicznych.

W tej części pracy zamieszczono również „*Wyobrażenia rozwoju, rozbudowy i przekształceń miasta zawarte w oficjalnych planach, studiach rozbudowy, przebudowy i zagospodarowania przestrzennego*”. Autor prezentuje tutaj sekwencję oficjalnych dokumentów planistycznych, publikując ich rysunki (może nieco za małe w skali i nie zawsze czytelne) i syntetycznie je omawia. Część historycznych planów pochodzi ze zbiorów prywatnych. Uzupełnieniem dla zmian przestrzennych jest niezwykle interesujący komentarz dla działań urbanistów, czyli *Wyobrażenia rozwoju, rozbudowy i przekształceń Łodzi widziane oczami mieszkańców*. Przytaczane przez Autora w obszernych fragmentach wycinki z lokalnej prasy, wpisane w Autorski opis relacji i planów przestrzennych to szalenie wciągająca lektura ówczesnych kontekstów społecznego odbioru. Niewątpliwie materiał na dalszą publikację, nie tylko dla architektów. Umiejętność łączenia wątków w swoistą dramaturgię opowieści o zmianach w mieście – to ogromna zasługa i jednak talent Autora.

Recenzent niekoniecznie zgadza się z oddzieleniem treści Rozdziału 3 i 4. Fragment 3.2 jest merytorycznie zbieżny z kolejnym Rozdziałem (4).

R o z d z i a ł 4 rozpoczyna się na 237 stronie, obejmuje w sumie 213 stron (!). Rozdział podzielony został na cztery części: centrum Łodzi, centra dzielnicowe (Rynek Bałucki i Plac Niepodległości), place (Wolności, 9 Maja oraz Zwycięstwa) oraz otoczenie gmachów o charakterze publicznym. Każda z części opatrzona jest wstępem; wymienieniem prezentowanych projektów; analizą, która odnosi się do wymiaru wizualnego i fizycznego; osobnymi wnioskami. W układzie merytorycznym nie wyodrębniono wymiaru percepcyjnego, choć wątki te wplecione zostały w całościowy dyskurs.

Wywód poprowadzony został w sposób bardzo dojrzały, jak pytanie czy centrum ma być *śródmieściem*, *centrum* czy *city*? Dla przybliżenia problematyki Autor posługuje się opracowanymi na potrzeby dysertacji schematami, co ułatwia zrozumienie powiązań przestrzennych. Wiele z projektów zmusza nas do refleksji, wśród nich socrealistyczna wizja przestrzeni publicznych wpisująca Łódź w sieć innych miast w obszarze wpływów ZSSR; miast planujących lub niestety faktycznie realizujących modelowe rozwiązania urbanistyki stalinowskiej - jak ulice do manifestacji (Aleja Stalina), czy dominanty (nawiązujące do Pałacu Kultury). Prezentowane przez Autora projekty przywołują konotacje innych rozwiązań miejskich, mogą stanowić zaczyn dalszych prac porównawczych.

Również w Rozdziale 4 możemy sięgać do źródłowych opisów koncepcji, czytać oryginalne komentarze krytyków czy jurorów. Wśród komentowanych materiałów zwracają uwagę zdjęcia modeli

⁵ Baranowski J. et al. (2006), *Straty wojenne Łodzi – raport z oszacowania strat i szkód poniesionych przez miasto Łódź wskutek wybuchu i trwania II wojny światowej oraz wynikłych z organizacji i funkcjonowania Litzmannstadt getto*, Urząd Miasta Łodzi.

urbanistycznych, obrazujące nie tylko przestrzeń ale również architekturę. Autor ze szczególnym pietyzmem odnosi się do skali proponowanych założeń, analizując chociażby skalę wspomnianej powyżej socrealistycznej dominanty, jak i innych. Bardzo wiele miejsc zostało, w uzupełnieniu do materiałów pierwotnych, szczegółowo przeanalizowane przez Autora. Przykładowo narożnik ulicy Głównej (Al. Piłsudskiego) i Piotrkowskiej (od 1965 r. do dzisiaj), czy zmiany struktury urbanistycznej wzdłuż trasy W-Z. Takich opracowań, pogłębiających kontekst danego projektu, żmudnych, wymagających sięgnięcia do źródeł i ich analiz jest w pracy kilkadziesiąt. To dowód na zaangażowanie Autora w podejmowane badania, na jego odpowiedzialne i pełne pasji zaangażowanie.

W odniesieniu do wymiaru funkcjonalnego centrum Autor przywołuje wizje nowych funkcji kulturalno-rozrywkowych, piękne rysunki pasaży pieszych w strefie Łódzkiego Zespołu Kultury. Tutaj interesujące wydaje się porównanie współczynników urbanistycznych dla omawianych obszarów (również opracowanie własne), czy w zakresie komunikacji innowacyjne pasmo „wiązki komunikacyjnej” integrujące kolej podmiejską lub metro z tramwajem i koleją dalekobieżną wzdłuż ul. Narutowicza. Część poświęconą centrum zamykają dobrze i szeroko opracowane wnioski.

Centra dzielnicowe dzielnic – Bałuty i Górnej. Autor pozwala na wnikliwe przeanalizowanie obu przestrzeni, ilustrując je czytelnymi, dodatkowo opracowanymi ilustracjami. Prezentowana dokumentacja pokazuje zmieniającą się stylistykę, warsztat, niejednokrotnie dobre wyczucie przestrzeni i dużą dojrzałość urbanistyczną. Są tutaj również projekty wizjonerskie - jak propozycja Placu Niepodległości autorstwa T. i A. Herburtów – wspaniale prezentowana na zachowanych zdjęciach modeli architektoniczno-urbanistycznych. Autor ponownie podejmuje własne analizy skali proponowanych założeń, lokalizacji dominant, w tym również ich widoczności z innych obszarów miejskich. Wymiar funkcjonalny, odzwierciedla również ideologiczną presję na ówczesną rzeczywistość, jak proponowane funkcje ratusza Dzielnicowej Rady Narodowej i siedziba Prezydium Rady Narodowej w otoczeniu domu towarowego, obiektów handlowych (koniec lat 60.). Z dużym zainteresowaniem można również przeanalizować przygotowane przez Autora warianty kształtowania arterii komunikacyjnych.

Trzy analizowane placę miejskie, to przestrzenie o zróżnicowanym charakterze, dwa z nich były istniejące – Plac Wolności (o charakterze miejskim) i Zwycięstwa (peryferyjnym). Plac 9 Maja był przestrzenią planowaną, ulokowaną dalej od centrum. Koncepcje projektowe i konkursowe pokazują w tym wypadku dbałość o potrzebę poprawy istniejących struktur, czy kreacji nowych przestrzeni. Autor opisuje dyskurs towarzyszący projektom, ścieranie się trendów modernistycznych i historycznych, różne podejście do istniejącej struktury. Również w tym wypadku analizuje skalę proponowanych rozwiązań, rysując przekroje, pokazując kształt rozpatrywanych koncepcji wewnątrz i lokalizację dominant, w tym widoki z ulic. Dyskusję podnosi również w odniesieniu do proponowanych wątków architektury. Z proponowanych funkcji (jako warunek konkursowy SARP w 1964 r.) zaproponowano m.in. Dom Związków Zawodowych z salą kongresową większą od Sali Teatru Narodowego (ob. Wielkiego).

Wybrane przez Autora łódzkie gmachy to obiekty, które w większości nie stanowiły fragmentu większych założeń przestrzennych. Autor przedstawia budynek filharmonii, Teatru Narodowego, galerii sztuki, ratusza przy Piotrkowskiej, galerii sztuki i Centrali Tekstylnej. Analizuje te obiekty w relacji do większej skali, wpisując je do otaczającego kontekstu (np. kwartału), dyskutuje również jakości architektoniczne – prezentując unikalne rysunki architektury wraz z towarzyszącą przestrzenią

publiczną (jak przykładowo Teatr Wielki z 1949). Tutaj znów zaskakuje kreatywnością architektura A. Herburta.

Rozdział 5 zamyka i podsumowuje całość pracy. Wizjonerskie projekty, jak słusznie zauważa Autor, próbowały poprawić wcześniejsze zaniedbania strukturalne i funkcjonalne. Szczegółowo odnosi się do głównych problemów Łodzi przed transformacją ustrojową, wymieniając takie czynniki, jak:

1. Niedokańczanie układów przestrzennych;
2. Kontrowersyjny stosunek do zastanego dziedzictwa historycznego;
3. Nieumiejętność określenia rzeczywistych potrzeb inwestycyjnych;
4. Zmiany planowanego programu funkcjonalnego;
5. Niewielki repertuar form przestrzeni miejskich;
6. Brak przestrzeni publicznych o centralnym charakterze;
7. Niedobór wyposażenia przestrzeni miejskich;
8. Niedobór obiektów charakterystycznych (gmachów o charakterze publicznym);
9. Przypadkowe lokalizacje akcentów przestrzennych;
10. Nieracjonalne zagospodarowanie terenów.

Finalny rozdział weryfikuje wstępne tezy badawcze. Przeprowadzone badania udowodniły słuszność głównej tezy Autora. Jak sam zauważa, wiele z powyższych wniosków szczegółowych (pkt. 1-10) pozostaje aktualnymi do dzisiaj, ponieważ większość z omawianych obszarów, do dzisiaj nie doczekało się zauważalnych zmian.

4. Podsumowanie

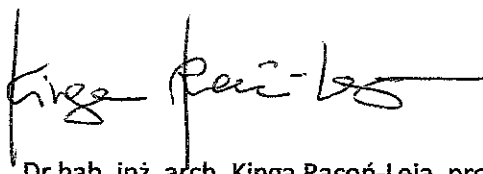
Praca ma charakter monograficzny, obszernego, rzetelnie przygotowanego opracowania. Pokazuje nie tylko bardzo dobrze opanowany warsztat naukowy, ale i znaczną wiedzę teoretyczną Autora, w dyscyplinie naukowej *architektura i urbanistyka*. Dokumentuje istotne dla centralnych obszarów miasta Łodzi koncepcje projektowe urbanistyczno-architektoniczne. Poświęcona została również pośrednio przybliżeniu dorobku polskich urbanistów na tym obszarze z okresu 1945-1989. Recenzent pozwala sobie tutaj nadmienić, że Autor poszerzył te badania o okres wcześniejszy, prezentując również opracowania planistyczne i architektoniczne sięgające początku XX wieku, a nawet wcześniejsze. Tym samym uzupełnił część badań również w tym zakresie. Praca stanowi tym samym ważny wkład w badania Łodzi i jej urbanistycznej spuścizny, również teoretycznej.

Rok 1989 stanowił istotną dla polskiej urbanistyki i architektury cezurę. Otwarcie na trendy zachodnie spowodowało wieloletni odwrót i znaczne zaniedbania w zakresie dokumentowania powojennego dorobku naszych poprzedników. Kolejne generacje uznały ten dorobek za mało atrakcyjny, zachwycając się nowymi możliwościami kapitalistycznej rzeczywistości. Dopiero teraz, bardziej świadomie możemy lata 1945-1989 ocenić. Pytanie, czy nie jest już za późno, bo generacja tamtych twórców odchodzi, a z nią bezpowrotnie tracimy dostęp do oryginalnych materiałów źródłowych. Problematyka dorobku polskich urbanistów i architektów przed 1989 rokiem jest poza Polską stosunkowo mało znana, choć spotyka się z rosnącym zainteresowaniem. W tym kontekście ogromny wysiłek Pana Krystkowskiego można ocenić za bezcenny.

Recenzent pozostaje pod wrażeniem ogromu i zakresu wykonanej pracy – ma ona charakter dokumentacyjny, oparty niejednokrotnie na źródłach pierwotnych. Praca dokumentalisty jest niezwykle trudna, często obarczona możliwością niepowodzenia. Autor, co należy tutaj podkreślić, podjął się szczegółowego opracowania projektów pochodzących z licznych zasobów, w tym m.in.: archiwów miejskich, państwowych i firmowych, czasopism przedwojennych i powojennych – fachowych, jak również prasy codziennej, zbiorów fotograficznych – ale przede wszystkim zasobów prywatnych. Wiele z tych źródeł nie jest publicznie dostępna. W przypadku zbiorów prywatnych, można obawiać się o dalszą możliwość ich przechowywania – co podnosi znaczenie wkładu pracy Autora.

Recenzent stwierdza, że mgr inż. arch. Tomasz Krystkowski w rozprawie doktorskiej pt. *Studium zaniechań w kształtowaniu centralnych przestrzeni Łodzi w kontekście powojennych wizji i projektów urbanistycznych z lat 1945-1989* spełnia szereg merytorycznych kryteriów i wymogów wynikających z Ustawy o Stopniach Naukowych i Tytule Naukowym, z dnia 14.03.2003 roku, wraz z późniejszymi zmianami (Dz. U. z 27.09.2017 r. poz. 1789), oraz stosownych Rozporządzeń MNiSzW (obecnie MNIĘ). Wobec powyższego wnioskuje o kontynuację procedury, przyjęcie rozprawy doktorskiej i dopuszczenie Pana mgr inż. arch. Tomasza Krystkowskiego do publicznej obrony.

W razie przyjęcia obrony Recenzent wnioskuje także o wyróżnienie rozprawy doktorskiej.

Dr hab. inż. arch. Kinga Racoń-Leja, prof. PK.